

Gönderim Tarihi: 06.04.2016

Kabul Tarihi: 03.06.2016

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME SORUNLARININ ZİHNİ ARKA PLANI VE DİN

Mustafa YILDIRIM*

Öz

Hiç kuşkusuz dünyadaki gelişmiş ve gelişmekte olan bütün toplumlar sosyoloji biliminin rehberliğinde olmak üzere kendi toplumlarını tahlil ve analiz etme, bunun sonucunda da toplumlarının geleceğini garanti altına alma çabası içindedirler.

Biz de bu çalışmada "Türkiye'de kentleşme sorunlarının zihni arka planı ve din" konusuna din sosyolojisinin penceresinden bakmaya çalışacağız. Bu bağlamdan olmak üzere kentleşme, tarihin bütün dönemlerini kapsayan, her dönemde değişik özellikleri ile ön plana çıkan bir unsur olsa da bugünkü kent ve kentleşme sanayi sonrası yaşanan gelişmelerin bir ürünüdür.

Ülkemiz kentleşme konusunda Batının yaşadığı deneyimleri yaşamamasına karşın kentleşme ve onunla beraber yaşanan değişim, dönüşüm ve tecrübeleri yaşamış ve yaşamaktadır. Peki Türkiye kentleşme serüveninde neler yaşadı?, Hangi sorunlarla karşılaştı? Günümüzdeki durumu ne? ve kentleşme sorunlarının altında yatan zihni arka plan ne? gibi soruları bu çalışmada konu edinip din sosyolojisi bilimi bağlamında bu konuya yoğunlaşacağız.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Değişme, Kent, Kentleşme, Kentleşme Sorunları, Din, Zihniyet.

THE INTELLECTUAL BACKGROUND OF THE PROBLEMS OF URBANIZATION IN TURKEY AND RELIGION

Abstract

All developed and developing societies analyze themselves under the guidance of the science of sociology in an effort to save their future.

In this paper, we look at the topic of "The intellectual background of the problems of urbanization in Turkey and religion" through the window of sociology of religion. Urbanization is a factor that is observed in all historical periods with certain characteristics. Nonetheless, today's urbanization is a result of the developments following the industrial revolution.

Having faced changes and transformations, Turkey has followed the experiences of the West in urbanization. What are these changes and what are the problems they have brought? What is the intellectual background that underlies these problems? These are the questions that I am going to deal with in this paper in the context of sociology of religion.

Keywords: Social change, city, urbanization, problems of urbanization, religion, mentality.

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, yildirimmustafa@cbu.edu.tr

Giriş

Türkiye’de kentleşme sorunlarının zihni arka planı ve din konusunu irdelemeye başlamadan önce; kent ve kentleşme kavramlarının irdelenmesinin konunun aydınlanmasında önemli rol oynayacağından dolayı bu kavramlar ele alınarak ne ifade ettikleri üzerinde durulacak. Ardından konu diğer başlıklar altında irdelenmeye devam edilecektir.

Kentleşme, zaman, mekan ve insan üçgeni içerisinde meydana gelen bir fenomen olduğu için o aynı zamanda toplumun değişim aşamalarını göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu bağlamda kentleşme ve sorunlarını daha iyi temellendirebilmek için burada az da olsa toplumsal değişim kavramına da atıfta bulunmak gerekmektedir. Toplumsal değişim, kavramını çözümleyebilmek için “toplum” ve “değişim” sözcüklerinin anlamlarından hareket etmek konunun anlaşılabilirliğini daha da kolaylaştıracağı için bu kavramları ele alınarak tümevarımcı bir metotla izah edilmeye çalışılacaktır.

Toplumsal değişim kavramındaki “toplum” kelimesi sosyolojik ifadesi ile “genel olarak, ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup”¹ olarak tanımlanmaktadır. Tanımda geçen “grup” kavramı da sosyolojik olarak “Resmi ya da gayri resmi üyelik ölçütleriyle tanımlanan, görece istikrarlı bir karşılıklı ilişkiler modeliyle birlik olma duygusunu paylaşan ya da kendilerini birbirlerine bağlı hisseden çok sayıdaki kişinin oluşturduğu bir küme”² olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlara baktığımızda; “ortak bir kültürü paylaşma”, “belli bir toprak parçasında yerleşik yaşama”, kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak kabul etme”, “istikrarlı ve karşılıklı ilişkiler modeliyle birlik olma duygusunu paylaşma”, “birbirlerine bağlı hissetme” vb. gibi özelliklerin hiç birisinin kısa bir zaman dilimi içerisinde ortaya çıkmayacağı, bu bağların oluşması için uzunca bir zamana ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Toplumsal değişim kavramının ikinci sözcüğü olan “değişim”; bir zaman dilimi içindeki değişimlerin tümü³ olarak tanımlanmaktadır. Tanıma yakından bakıldığında değişim; anlık bir değişme türü olmayıp bir süreç içerisinde yaşanan, aşama aşama kaydedilen gelişim ve değişmeyi anlatmaktadır. Toplumsal olaylar dün, bugün ve yarın şeklinde ifade edilen üç zaman boyutunda gerçekleşirler. Sosyoloji bu boyutlardan dün ve bugün ile ilgilenir. Birey toplumda rol, statü ve yetkileri ile görünürlük kazanmaktadır. Bireye görünürlük kazandıran bu özellikler ise bireyin içerisinde yaşadığı toplumun değer yargıları ve normlarına göre

¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü* (çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005, s. 732.

² Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 285.

³ TDK Türkçe sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (erişim tarihi: 01.04.2016)

şekillenir. Bu bağlamda toplumsal değişme de norm değişmesi ve buna bağlı olarak rol, statü ve yetki değişmesi olarak ele alınabilir.⁴ Dolayısıyla en geniş anlamıyla toplumsal değişim; bir toplumun kültür, kurum ve fonksiyonlarında zaman içerisinde yaşanan değişimi ifade etmektedir.⁵

Canlı varlıklar gibi toplumlar da sürekli bir gelişim ve değişim içerisindedirler. Bu değişmeyi ilk insandan günümüze kadar yaşanan süreç için gözlemek mümkündür. Ancak değişimin yönü ve şiddeti zaman-mekan ve toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Değişim her toplumda aynı ölçüde yaşanmamaktadır. Bazı toplumlar değişimi daha hızlı ve bütün kurumlarında yaşarlarken bazıları ise daha yavaş yaşarlar. Bilim insanlarının hemfikir oldukları husus; Batıda 18. yüzyılda sanayileşme ile başlayan toplumsal değişimin, diğer bütün çağlarla kıyaslanamayacak şekilde hızlı olduğudur.⁶

Bu bağlamda 18.yüzyıl birçok alanda bir dönüm noktasıdır. Örneğin konumuzun ana omurgasını oluşturan kent ve kentleşme de bugünkü anlamını, yapı ve fonksiyonunu sanayileşme sonrasında kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla modern kent ve kentleşme sanayi devrimi sonrasında bir üründür.⁷

1. Kent ve Kentleşme

Kent ve kentleşme kavramlarını ele aldığımızda çok çeşitli tanımlarının varlığına şahit olmaktadır. Bunun nedeni kentin interdisipliner bir karaktere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda kent ve kentleşme kavramlarının bazen rakamsal verilere dayalı olarak tanımlandığı görülürken, bazen de kentsel dokunun binalar ve yeşil alanlarla peyzajı ve rekreasyonu bazen de salt ekonomik işlevine bağlı olarak tanımlandığı görülmektedir. Ancak kent ve kentleşme bunların hepsinin toplamından daha farklı bir şeydir. Çünkü kent, tek bir parametreyle tanımlanamayacak kadar karmaşık bir şeydir⁸. Bunun temel nedeni ise kentin, sosyolojiden ekonomiye, savaş sanatından mimariye birçok disiplinin ortak ilgisi⁹ olmasıdır.

İlk önce şunu belirtmek gerekir ki, kent ve kentleşme sadece modern zamanlara ait bir olgu olmayıp, kent tarihi araştırmacılarının verdiği bilgilere göre ilk kentin M.Ö. 3000-5000 yılları arasında Mezopotamya ile Nil, İndus ve Sarı Irmak vadilerindeki verimli topraklarda elde edilen ürünlerin yetiştirilerek

⁴ Orhan Türkdoğan, *Toplumsal Yapı ve Sağlık-Hastalık Sistemi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 29-30.

⁵ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s.136-138.

⁶ Hans Freyer, *Sanayi Çağı* (çev. Bedia Akarsu-Hüseyin Batuhan), Ankara: DoğuBatı Yayınları, 2014, s.54-55.

⁷ Ercan Tatlıdil, “Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme”, *Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, Ankara: Sosyal Bilimler Dergisi Yayınları, 1994, s. 385-395.

⁸ David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir* (çev. Mehmet Morali), İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s. 27.

⁹ Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s. 3.

biriktirilmesi ve elde kalan fazla ürünün de takas edilmesi işlemlerini yürütmek ve organize etmek amacıyla ortaya çıktığını söylemektedirler¹⁰. İlk ortaya çıkan bu yerleşim birimlerine günümüzde kullandığımız anlamda kent demek mümkün değildir. Günümüzde anladığımız haliyle kentler ise sanayi devrimi ile başlayan¹¹ ve uzmanlaşmayı da beraberinde getiren bir sürecin sonunda ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü daha önceki dönemlerde kentin bazı özellikleri ile belirginleştiği ve yine belirli fonksiyonları yerine getirdiğini biliyoruz. Örneğin; ortaçağ kenti surlar içerisinde savunma ihtiyaçlarının ve de kırsal alandan ayrılma amacının etkisiyle dışarıya kapalı kentler,¹² kale kentler¹³ özelliği taşımaktadır.

Bütün bunlar mekânın zaman içerisinde bir yerleşme türü olarak belirginleşmesi ve kendi içinde oluşan ilişkiler sistemi ile toplumsal hayatı yönlendiren kentin¹⁴ içinde bulunduğu çeşitli toplumsal süreçlere bağlı olarak farklı anlamlar kazanmakta ve değişik kavramlarla ifade edilmektedir. Mesela batı dillerinde kent anlamına gelen “city” sözcüğü, “yurttaşlık, yurttaşlar bütünü” anlamına gelen “civitas”¹⁵ kelimesinden türemiştir. Aynı kökenden türeyen “civilization” kelimesi de “medeniyet” anlamına gelmektedir. Arapçada da kent anlamına gelen “medine” ile “medeni” kelimesiyle ifade edilen medeniyet kelimesinin aynı kökenden¹⁶ türemesi bir tesadüf olmayıp, kentin tarihsel fonksiyon ve altyapısını ortaya koymaktadır. Bilinen en eski ve kapsamlı Türkçe sözlük olan Divan-ı Lugati't-Türk¹⁷'de de kent kelimesinin “kend” ve “kent” şeklinde geçtiği ve bugün kullandığımız anlama geldiğini görmekteyiz. Ayrıca Faruk Sümer yaptığı çalışmasında eski Türklerde “ kent” kelimesinin “köy”¹⁸ anlamında kullanıldığı bilgisini vermektedir. Yine eski kaynaklar izlendiğinde Türklerin, İslamiyet'i kabulünden önce kent kelimesinin yerine “Balık” ismini kullandıkları, İslamiyet'in kabulünden sonra aynı anlama gelen “Şer”, “Şehir” ve “Medine” isimlerini kullandıklarını¹⁹ görmekteyiz. Şehir kelimesinin ise Anadolu Türkçesine edebiyat vasıtasıyla girmiş olan Farsça “Şehr” sözcüğünden geldiği düşünülmektedir.

¹⁰ Leonardo Benovolo, *Avrupa Tarihinde Kentler* (çev. Nur Nirven), İstanbul: Afa Yayınları, 1995, s. 19.

¹¹ Tatlıdil, “Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme”, s. 385-395.

¹² Max Weber, *Şehir* (çev. Musa Ceylan), İstanbul: Bakış Yayınları, 2000, s. 170-172.

¹³ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri* (çev. Şadan Karadeniz), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 60.

¹⁴ Hande Suher, “Kentleşme ve Kentlileşme Politikaları”, *Kentleşme ve Kentlileşme Politikaları*, İstanbul: TÜSES Yayınları, 1991, s. 2.

¹⁵ Murray Bookchin, *Kentsiz Kentleşme Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü* (çev. Burak Özyalçın), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1992, s. 29.

¹⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, *Şehirler ve Kentler*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s. 14.

¹⁷ Bahari, *Divan-ı Lugati't-Türk*, İstanbul 2003, s. 93-94.

¹⁸ Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara: TTK Yayınları, 1994, s. 1-2.

¹⁹ Eyüp G. İşbir, *Şehirleşme*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fak. Yayınları, No:793, 1994, s. 4.

Bütün bu veriler bize tarihin bütün dönemlerinde şehirlerin varlığını ve onların taşıdığı misyon ve fonksiyonlarıyla diğer yerleşim birimlerinden farklı bir özelliğe sahip olduklarını göstermesi bakımından kent tarihçilerinin ve sosyologların kentlerle ilgili sundukları verileri ispatlar niteliktedir²⁰.

O halde kent nedir? Sorusuna yukarıda da belirttiğimiz gibi birçok alanın ortak ilgi odağı olduğundan dolayı çok çeşitli cevaplar verilmekte ve çeşitli ifadelerle tanımlanmaktadır.²¹ Ancak biz burada kenti sosyolojik olarak ele alarak tanımlayan tanımlardan sadece birkaçını saymakla yetineceğiz.

Kent, nüfus birikiminin, uzmanlaşmanın, işbölümünün, sanayileşmenin ve ikincil ilişkilerin yoğun bir biçimde yaşadığı yerlerdir²². Yine kent, nüfusu oluşturan bireylerin geçimini tarım ve hayvancılık dışındaki uğraşlardan kazandığı²³, toplumsal ilişkilerin niteliksel özellikleri, kültürel alanlar ve nüfus yoğunluğu gibi birçok konuda kırsal alanlardan farklı özellikler taşıyan yerleşim alanlarıdır²⁴. Kent aynı zamanda, içerisinde yaşayan bireyleri ve yine o mekânda gerçekleşen etkinlikleri sistematik olarak şekillendiren, ekonomik, siyasal ve kültürel hayatın öncüsü, taşıyıcısı ve denetleyicisi konumundaki merkezi mekanlardır²⁵.

Son olarak kentin problemleri yanını da dile getiren Ahmet Oktay’ın tanımıyla bitirelim. Oktay²⁶ kenti; *“insansal dokusuyla, tarihsel ve doğal zenginlikleriyle, geçmişin fısıltılarını olduğu kadar güncelin bağırtılarını da yankılayan simgeleriyle insanları kendine hayran eder ama kaotik yapısı, terörize edici ve yalıtıcı çoğulluğuyla korku verir”* şeklinde tanımlar.

Kent ile ilgili tanımlardan bir kısım örnekler sunduktan sonra kentleşmenin ne olduğuyla ilgili de kısaca bilgiler vererek ve bazı tanımlamalar yaparak bu konuyu tamamlayacağız.

²⁰ Mustafa Yıldırım, “Şehir(li)leşme ve Din: Kocaeli Örneği” (doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2012, s. 19.

²¹ Kent tanımları için bkz. Louis Wirth, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme”, *20. Yüzyıl Kenti* (çev. Bülent Duru-Ayten Alkan), Ankara: İmge Yayınları, 2002; Kemal Kartal, *Kentleşme ve İnsan*, Ankara: Ortadoğu ve Amme İdaresi Ens. Yayınları, 1978; Max Weber, *Şehir* (çev. Musa Ceylan), İstanbul: Bakış Yayınları, 2000; Haydar Kazgan, “Kent Ekonomisi”, İstanbul: *İTÜ Mimarlık Fak. Şehircilik Ens. Dergisi*, sayı:10, 1975; Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002; Ruşen Keleş, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: İmge Kitabevi, 1998; Erol Kaya, *Kentleşme ve Kentlileşme*, İstanbul: İlke Yayınları, 2003; Ayda Yörükkan, *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri*, Ankara: İmar ve İskan Bakanlığı Yayınları, 1968.

²² Bülent Duru-Ayten Alkan, “Giriş: 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce”, *20. Yüzyıl Kenti* (çev. Bülent Duru-Ayten Alkan), Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 7.

²³ Metin Erten, *Nasıl Bir Yerel Yönetim*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları, 1999, s. 30.

²⁴ Metin Erten, *Karşıyaka Kent Meclisi*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları, 2004, s. 19.

²⁵ Erol Kaya, *Kentleşme ve Kentlileşme*, İstanbul: İlke Yayınları, 2003, s. 8.

²⁶ Ahmet Oktay, *Türkiye’de Popüler Kültür*, İstanbul: Everest Yayınları, 2002, s. 24.

Her şeyden önce kentleşme, sanayi devrimi ile başlayan sanayileşme ve modernleşmenin yarattığı bir olgu²⁷ olduğunu bir kez daha hatırlatmakta yarar var. Çünkü ortaçağdaki feodal toplumda buharın makinalarda kullanılmasıyla birlikte üretim tarzındaki değişikliklerle toplum yapısında görülen değişim, dönüşüm ve çözülme sonucunda kırsal alanlardan büyük fabrikaların yapıldığı şehirlere uzanan bir göç dalgası yaşanmıştır. İşte bu göçlerle birlikte Avrupa’da bu zamana kadar görülmemiş oranda bir nüfus kentlere akmıştır. Bu göçlerle birlikte de kentleşme ve kentsel sorunlar ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda sanayi devrimi modern kentlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayarak kentlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak burada bir diyalektik söz konusudur. Kentleşme sanayi toplumun bir ürünü olduğu gibi aynı zamanda sanayileşme de kentlerin bir ürünüdür. Dolayısıyla kentleşme ve sanayileşme birbirlerini üreten, geliştiren olgulardır. Kentleşme toplumsal değişimin hem nedeni hem de sonucudur²⁸. Böylece kentleşme, iki ucu olan bir çözülme, yoğunlaşma ve akım olayıdır. İki uçtan birisi “kır”, diğeri de “kent”tir. Çözülme kırdaki, yoğunlaşma ise kentte yaşanmaktadır. Çözülmenin ve yoğunlaşmanın özelliklerine uygun ve bunlara bağlı biçimde akım da kır ile kent arasında olmaktadır. Bu üç temel unsur, yani kırdaki çözülme, kentte yoğunlaşma ve ikisi arasındaki akım bir bütünün parçalarıdır. Birbirlerinden ayrılmaları mümkün değildir. Bu unsurların birbirlerine bağlı bir şekildeki işleyiş biçimi, bir ülkedeki kentleşme sürecinin işleyiş biçimini oluşturmaktadır²⁹.

Sosyolojide kentleşme, kentlerin oluşmasını ve büyümesini sağlayan kırsal alan kökenli bir nüfus hareketi ve nüfus yoğunlaşması³⁰, kentlerin coğrafi olarak genişlemesi, şeklinde tanımlanır³¹. Bu haliyle kentleşme süreci büyük ölçüde tamamlanmış ve dünya kentselleşmiştir. İnsanlar da kentsel toplumlarda yaşamaktadır. Sosyal bilimciler bundan sonra kentleşme olgusu ve kentleşme sorunlarından çok, “kentsel toplum”, kent toplulukları”, “kent olgusu” ve “kent sorunları üzerinde çalışmalarını yürütmek durumundadır.

Kentleşme yalnızca kırdan kente doğru bir göç süreci olarak kalmamakta, aynı zamanda kentte yaşayanların uymak durumunda oldukları yeni değerler,

²⁷ Ahmet Özer, “Güneydoğu’da Kentleş(me)me Dramı”, *Yelken Dergisi*, 31 (1997), s. 9.

²⁸ Ahmet Aydoğan, *Şehir ve Cemiyet*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000, s. 13.

²⁹ Kemal Kartal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme*, Ankara: Yurt Yayınları, 1983, s. 33.

³⁰ Emre Kongar, “Kentleşen Gecekondular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu”, (İç.) *Kentsel Bütünleşme* (etid. T. Erder), Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, 1982, s. 24-54. Bkz. Mübeccel Kiray, “Toplumsal Değişme ve Kentleşme”, *Kentsel Bütünleşme* (edit. T. Erder), Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, 1982, s. 57-66.

³¹ Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü* (çev. S. Durak ve A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002, s. 45.

ortak davranış kalıpları ve tutumları³² da ortaya koymaktadır³³. Bu bağlamda kentleşmenin bir yaşam biçimi olduğuna dikkat çekilmekte³⁴ ve kentlerin büyümesiyle birlikte, kente özgü yeni değerlerin ortaya çıktığı vurgulanmaktadır.

2. Türkiye’nin Kentleşme Serüveni

Osmanlı’nın yıkılışının ardından yeni kurulan Cumhuriyetle birlikte sanattan siyasete, dinden ekonomiye, dilden sosyal yaşamın pek çok yönünde hissedilen bir ideolojik kopuş yaşanmıştı. Bu ideolojik kopuşla birlikte bu yenileşme, değişme süreci hız kazanarak devam etmişti. Yine bu ideolojik kopuşla birlikte kentlere ve kırsal yaşama bakış açısında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştı. Bu yeni dönemde kentler artık idari bir merkez olmanın ötesinde ekonominin merkezleri olarak görülmeye başlamıştır. Bu dönemde girişilen büyük sanayi yatırımlarının hızı da bunu ispatlayan güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. 1915 yılında sayıları 264 olan sanayi işletmeleri 1968 yılına gelindiğinde 609 kat artarak 160,772’ye ulaştı³⁵. Kısa bir sürede böylesi bir gelişim yaşayan kentler artık itici değil çekici bir özelliğe sahip mekânlardı. 1950’li yıllara gelindiğinde ise eşine az rastlanan bir hızla kentlere nüfus akışı yaşanıyordu.

Türkiye’de kentleşme diğer ülkelerin kentleşmelerinden farklı bir karakter arz etmektedir. Çünkü Türkiye’deki kentleşme olgusu, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını da belirleyen ve biçimlendiren temel faktörlerden biri konumundadır. Türkiye’deki kentleşme yalnız tarımdaki değişmelerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil, toplumsal değişme sürecinin de bir göstergesi durumundadır. Bunların dışında Türkiye’deki kentleşmesinin; siyasal, ekonomik ve toplumsal yapı üzerinde kendi kentleşme biçimine özgü etkileri vardır³⁶.

Türkiye kentleşmesinin sanayi devrimi sonrası batılı ülkelerin kentleşmesinden farklı olmasının önde gelen sebeplerinden bazılarını şöylece sıralamak mümkündür: ilk olarak kentleşme bir kültürdür ve bu kültür de toplumdan topluma farklılıklar arz etmektedir. İkincisi; toplumsal değişme ve dönüşme hız ve süreçleri toplumdan topluma farklılık gösterir. Üçüncüsü; Türkiye’nin kurtuluş savaşı gibi büyük bir sorunu yeni aşmış, yıkılan Osmanlı devletinin küllerinden var olamaya çalışan, gelişmekte olan bir ülke olması.

³² Louis Wirth, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme” *20. Yüzyıl Kenti* (çev. Bülent Duru-Ayten Alkan), Ankara: İmge Yayınları, 2002 s. 81.

³³ Çetin Özek, “Türkiye’de Şehirleşmenin Ana Nitelikleri ve Ceza Adaleti Yönünden Yol Açabilecek sorunlar”, *Şehirleşmenin Doğurduğu Ceza Adaleti Sorunları Sempozyumu 17-19 Aralık 1973*, İstanbul: İÜ. Hukuk Fak. Ceza Hukuku ve Kriminoloji Ens. Yayınları, 1974, s. 27.

³⁴ Louis Wirth, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme”, *20. Yüzyıl Kenti* (çev. Bülent Duru, Ayten Alkan), İmge Yayınları, Ankara 2002, s. 81-82.

³⁵ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998, s. 617.

³⁶ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, s. 149.

Dördüncüsü; aynı gerekçelere bağlı olarak sanayileşme ve teknolojik gelişmenin geç başlamış olması ile son olarak da; Türkiye'nin bir tarım ülkesi olmasıdır.

Bu bağlamda olmak üzere; Türkiye'de kentleşme, karakteristiği itibariyle üç dönem halinde incelenmektedir. Birincisi; 1923-1950 arası kentleşme, buna "devletin kentleşmesi" de denilebilir. İkincisi; 1950-1980 arası kentleşme, buna da "emek gücünün kentleşmesi" denilebilir. Üçüncüsü de; 1980 sonrası kentleşme, buna da "sermayenin kentleşmesi" denilebilir. Şimdi bu gelişim dönemlerinin genel özelliklerini takip ederek Türkiye kentleşmesinin temel niteliklerini izah etmeye çalışalım.

1923-1950 arası kentleşmesi bir çağdaşlaşma projesidir. Bundan dolayı da doğal gelişim sürecinden çok ideolojik bir gelişim çizgisi göstermektedir. Bunun nedeni ise genç Türkiye'nin dünyadaki son imparatorluk olan Osmanlı'nın yıkılışından sonra onun sadece Anadolu'da kalan toprakları üzerinde kurulmuş, ancak reddi miras eden bir devlet olmasından kaynaklanmaktadır. Yani, yeni doğan milli devletin ideolojisi, imparatorluk ideolojisine taban tabana zıttır.³⁷ Ancak bu duruma ideolojik yapılanma açısından baktığımızda, Osmanlı ile Cumhuriyet arasında devamlılığın değil, neredeyse kaotik nitelikli bir kesinti ısrarla vurgulansa da³⁸bu kopuşun sadece ideolojik anlamda olduğu da bir gerçektir. Çünkü sosyal yapı bakımından bir kopuşun yaşanması imkânsızdır. Bu nedenle resmi devlet ideolojisi miras olarak alınmayan Osmanlı İmparatorluğunun, Cumhuriyet'e en büyük mirası sosyal yapısı olmuştur. Hiçbir devletin, "kopuş teorisindeki gibi gökten zembille inebileceği söylemi gerçeği yansıtmamaktadır."³⁹ Çünkü ideolojilerdeki kopuşun sosyal hayatta karşılığını bulması imkânsız bir durumdur.

İşte bu şartlar altındaki 1923-1950 arası kentleşmesi Cumhuriyetin temel ideolojilerinden olan "muasırlaşma" ideolojisinin bir yansıması olarak Osmanlı'nın başkenti olan İstanbul'un terk edilerek bir Anadolu kasabası olan Ankara'nın başkent olarak seçilmesi ve buranın yeni devletin "vitrin kenti" olarak inşa ve imar edilmesiyle başladı. Bu dönemde Ankara için Alman mimar Hermann Jansen'e bir nazım planı hazırlatıldı. Bu plan diğer kentler içinde bir örnek olacak ve bundan sonra diğer kentler için de nazım planları hazırlanacak ve planlar doğrultusunda Cumhuriyet kentleri kurulacaktı. Buna bu kadar önem verilmesinin sebebi ise "muasır medeniyetler seviyesine çıkmak" idealine ulaşmanın tek yolu Batı'daki gibi kentlere sahip olmaktı⁴⁰. Bu batı tarzı yapılanma sadece mimari ile sınırlı değildi,

³⁷ Halil İnalçık, "Halil İnalçık ile Söyleşi" (Söyleşiyi yapan: İlber Ortaylı), *Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış Tarihtir*, İstanbul: YKY, *Cogito Dergisi*, 19 (1999), s. 25-40.

³⁸ Oğuz Işık, "1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 235.

³⁹ Oğuz Işık, "1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme", s. 243.

⁴⁰ Tansı Şenyapılı, *Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü 1923-1960*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 81-82.

eğitim kurumlarının programları da bu yönde değiştirilmişti⁴¹. Çünkü planlı kent modernleşme sürecine uygun bir kent olarak algılanmaktaydı. Zira planlama geleceğe yönelik ulaşılması hedeflenen bir vizyona sahip olmanın ispatı olarak görülmekteydi⁴².

Türkiye Cumhuriyetinde kentleşme ve sanayileşmenin eşzamanlı olarak gitmesi düşünülmüştür. Bu hedeflere ulaşabilmek için 17 Şubat 1923’te İzmir İktisat Kongresi yapıldı. Bu kongreden sonra kurulan Türkiye İş Bankası, Sanayi ve Maadin bankaları ile özel girişimcilerin desteklenmesi hedeflenmekteydi. 1927’de sanayiciyi ve sanayi atılımlarını özendirmek ve onları cazip hale getirmek için Sanayi Teşvik Kanunu yürürlüğe girmiştir⁴³. Ancak bu dönemdeki sermayenin sınırlı olması ve ülkede girişimcilik tecrübesinin yerleşmemesinden dolayı bu girişimlerin çok az bir kısmı başarıya ulaşmıştır. Yine Batı’daki gibi bir burjuva sınıfının olmaması serbest piyasa ekonomisi uygulamasına ilişkin ilk denemeyi başarısızlığa uğratmış, 1929’da dünyada yaşanan o dönemdeki ekonomik bunalım, ekonomik alanda yapılması planlanan bu atılımların devam etmesini engellemiştir⁴⁴.

Bu dönemdeki olumsuz ekonomik koşullar ülke çapında girişilmek istenilen yeniden imar ve modern sanayileşme hareketlerinde bir koordinasyonsuzluk yaratmaktaydı. Çünkü girişilmek istenilen sanayileşme ve kentsel imar ekonomik yetersizliklerden dolayı kesintiye uğramaktaydı. Ülkenin tümündeki ekonomik kalkınma için yeterli olmayan ekonomik imkânlar bu ekonomik ve yeniden imar girişimlerinin büyük bir kısmının İzmir, Ankara ve İstanbul ekseninde yoğunlaşmasına neden oldu⁴⁵.

Bu kriz ortamının içinde kentlere gelen yeni nüfusla birlikte artık konut sorunu içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Kente göçenlerin bulabileceği tek istihdam kaynağı ise işçilik idi. Ayrıca bu dönemde kent mekânı işçileri kabule hazır olmadığı gibi bu mekanlarda onarım için yatırım da yapılamazdı. Bundan dolayı kentlere gelenler barınak bulamadılar. Kentin eski dokusunda yer olmadığı gibi işçilerin kentteki konutlardan kiralık olarak konut tutmaları veya yeni konut inşa etmelerine parasal olarak imkânları yoktu. Ankara’nın kent imar planını yapan Jansen, planında amele mahallesi tasarımının da bulunuyor olması, kırdan kente olan göçün baskısını göstermesi bakımından anlamlıdır. Plandaki özelliklere uygun evler inşa edebilme olanaklarından uzak olan yeni göçerler bir de buna çok yüksek

⁴¹ İlhan Tekeli, “Türkiye’de 1923-1950 Dönemi Mimarlığının Toplumsal ve Siyasal Bağlamı”, *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s. 65.

⁴² Melih Ersoy, “Planlama Kuramına Giriş”, *Kentsel Planlama Kuramları* (edit. Melih Ersoy), Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 9.

⁴³ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, s. 185.

⁴⁴ İlhan Tekeli, “Türkiye’nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler”, *Kökler ve Yollar: Türkiye’de Göç Süreçleri* (edit. Ayhan Kaya-Bahar Şahin), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay 2007, s. 456.

⁴⁵ Mustafa Yıldırım, “Şehir(li)leşme ve Din: Kocaeli Örneği”, s. 109.

spekülatif arsa değerleri yüklendiğinden konut inşasını gerçekleştirememişlerdir⁴⁶. Böyle bir ortamın varlığı üç büyük kentte alternatif barınma imkânı olarak gecekondu inşalarının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu dönemde İstanbul'da Zeytinburnu, Ankara'da Altındağ ve İzmir'de Kadifekale Türkiye'deki ilk gecekondu bölgeleri olarak ortaya çıktı. Bu gecekondu bundan sonra kırdan kente göç eden hane halkının referans noktası olmuşlardır. Kente göç eden her bireyin hayali bir gecekonduya sahip olmaktı. Bu gecekondu semtlerinin özelliği ise kentten çok uzak olmayan, ulaşımın kolay olduğu ve iş alanlarına yakın yerlere kurulmuş olmalarıydı⁴⁷.

Bu olumsuz ekonomik şartlar II. Dünya savaşının sonuna kadar devam etmişti. 1945 yılı sonrasında Batı Avrupa'da büyük bir yıkım göze çarpıyordu. Amerika bu sırada hem Avrupa'nın yeniden imarını sağlamak hem de yayılan Sovyet tehlikesine karşı önlem almak amacıyla Thruman Desteği olarak bilinen yardımları Avrupa devletleri için devreye soktu. Aynı gerekçeyle Güneydoğu Avrupa ülkeleri için de Marshall Yardımını devreye soktu. Bu yardımdan en çok Yunanistan ve Türkiye yararlandı. Bu yardım kapsamında 1948-1950 yılları arasında Türkiye'ye 164 milyon Dolar yardım yapılmıştı. Bu miktarın Türkiye'nin yıllık bütçesine yakın olduğunu belirtelim. Bu yardımlarla birlikte ciddi bir ekonomik girdi ve rahatlama sağlanmıştır. Bu yardımın %22'si tarımsal mallar ve makinalar için harcanmıştı. Yine bu yardımdan tarımsal sulamalar için de milyon Dolarlar ayrılmıştı. Bu yardımla Türk tarımı makineleşme bakımından oldukça ileri bir seviyeye gelmişti. Örneğin 1936 yılında Türkiye çapında 961 olan traktör sayısı 1940 yılında 1066'ya, 1948 yılında da 1756'ya, 1955 yılında ise bu sayı 40.282'ye ulaşmıştı. Bu yükseliş tarım sektöründe olduğu gibi diğer alanlarda da kendini göstermiştir. Örneğin Türkiye karayolu uzunluğu 1947'de 12.000 km iken, 1948'de 12,246 km'ye, 1952 yılında 22,574 km'ye, 1960 yılında 40,257 km'ye 1967 yılında da 46,925 km'ye ulaşmıştı. Bununla bağlantılı olarak da motorlu taşıt sayısında da önemli artışlar meydana gelmişti. 1947'de Türkiye'de bulunan 15,000 motorlu taşıt sayısı 1967'de 225,000'e yükselmişti. Motorlu taşıtların artmasıyla birlikte de bir yerden bir yere taşınan yolcu miktarında önemli bir artış yaşanmıştı. Örneğin 1948 yılında 1.211.070 olan yolcu/km, 1955 yılında 8.090.000 yolcu/km'ye yükselmişti⁴⁸.

Sonuç itibarıyla Marshall Yardımı Türkiye'ye ekonomi başta olmak üzere her alanda bir rahatlama getirmişti. Bu yardımlarla birlikte uzun yıllardır süren kriz ortamı sona ermişti. Tarımda makineleşmeye bağlı olarak tarım verimliliği artmış ancak bunun yanı sıra tarım işgücünde ihtiyaç dışı emek ortaya çıkmıştı.

⁴⁶ Şenyapılı, *Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü 1923-1960*, s. 80.

⁴⁷ Şenyapılı, *Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü 1923-1960*, s. 75.

⁴⁸ Şenyapılı, *Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü 1923-1960*, s. 118-119.

Topraksız veya yeterli toprağa sahip olmayan bu emek gücü artık kente ulaşmanın kolaylaşmasıyla birlikte yoğun bir biçimde kentlere göç dalgası başlamıştır.

1950-1980 arası kentleşmeye baktığımızda; Marshall yardımının oluşturduğu olumlu atmosferin etkisiyle kentleşmenin hız kazandığı görülmektedir. Bundaki en önemli pay ise devletin 1950 yılından sonra yürürlüğe koyduğu ekonomik ve sosyal politikalara aittir. Buna ilave olarak tarımda makineleşme ve buna bağlı toplumsal değişme de kentleşmenin hız kazanmasında etkili olmuştur. Bunun yanı sıra kentlerde meydana gelen olumlu değişmeler kırsal bölgelerin itici faktörlerinin karşısında artık kentin çekici faktörleri olarak ortaya çıkıyordu. Bu dönemden itibaren göçler hiçbir zaman görülmemiş bir hız ve kitleyle yaşanır hale gelmişti ve artık bu kırdan kente olan göç serüveni toplumun tümünü etkileyen, her yerde gündem oluşturan bir olguydu. Bu kitlesel göçlerle birlikte Türkiye tarihinde yaşanmamış hızda bir kentleşme⁴⁹ olgusu yaşanıyordu.

Boran, bu dönemin henüz başlarında yaptığı araştırmalarının sonucunda Türkiye’de köy ve kent faktörlerinin artık iç içe geçtiğini, Türkiye’nin sosyal yapısında birbirini etkileyen iki faktör haline geldiğini vurgulayarak⁵⁰ bundan sonra yaşanacaklar hakkında öngöründe bulunmuştur.

Bu dönem kentleşmesinde dikkat çeken bir başka husus devlet yönetiminin kente ve kentleşmeye bakışındaki değişimdir. Cumhuriyet’in kuruluşundan bu ikinci döneme kadar kentleşme bir modernleşme projesi olarak görülüyordu. Bundan dolayı da kesin çizgilere sahipti. Ancak bu dönemde bu bakış açısında çözümlenin olduğu görülmektedir. Bu dönemde kentlere önceki dönemde yüklenen anlamlar yüklenmiyordu. Bundan dolayı kentlerin imarında devletin mimarlığa ilişkin ideolojik bakışı azalarak yerini uluslararası etkileşimler, piyasa değerlerinin etkileri devletin yönlendirmelerinden daha etkili olmaya başlamıştı⁵¹.

Türkiye bu yıllarda çok partili siyasi hayata geçerken ülkedeki konut sorunu da yeni boyutlar kazanmaya başlamıştı. 1950’den sonraki liberal ekonomi politikasının etkisiyle kente göç ve kentleşmede hızlı bir dönem yaşanmaya başlamıştı. Bu hızlı kentleşmeyle birlikte konut ihtiyacı da artmış ve büyük rakamlara ulaşmıştı⁵². II. Dünya Savaşı sonrası bütün dünyada görülen popülist yaklaşımlar ülkemiz politik anlayışında da etkisini göstermeye başlamıştı ve politikada uzun vadeli çözümlerden ziyade günü kurtarma çabası etkili bir biçimde yaşanmaktaydı. Konut problemine de bu şekilde yaklaşıldığı görülmektedir.

⁴⁹ Şükrü Aslan, *1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 67.

⁵⁰ Behice Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, Ankara: TTK Yayınları, 1945, s. 45.

⁵¹ İlhan Tekeli, “Türkiye’de 1923-1950 Dönemi Mimarlığının Toplumsal ve Siyasal Bağlamı”, *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, s. 66-67.

⁵² Yıldız Sey, “Cumhuriyet Döneminde Konut”, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s. 285.

Daha önceki dönemde kurulan ancak geçici olduğu düşünülerek önemsenmeyen gecekondu, bu dönemin popülist yaklaşımlarının da etkisiyle kentlerin değişmez ve kalıcı yüzü olmaya başlamıştır. Çünkü o dönemlerde ucuz üretim için ucuz hammadde ve ucuz emek gücü arayan işletmeler aradığı ucuz emek gücünü gecekondu bölgelerinde yaşayan erkek nüfusla karşılamaya başlamışlardı. O zamana kadar marjinal işler yapan gecekondu nüfusu artık sigortalı ve marjinal olmayan hatta devlet memurluğu gibi profesyonel işlerde çalışma imkanı elde etmişlerdi. Bu tür işlerde çalışmaya başlayan gecekondu nüfusu siyasilere ulaşma imkânının artmasının yanında bu işleri yapanların kendileri kabul gördükleri gibi ikamet ettikleri yerler de kabul görmek durumundaydı. Bir de siyasilerin oy alma gayretleri için içine girince artık gecekondu bir rant kapısı haline gelmeye başlamıştı⁵³.

Bu süreçler sonucunda toplumdaki patronaj ilişkileri de artmıştı. Çünkü yanındakinin sadakati önemli bir unsur olduğundan dolayı, gücü elinde bulunduran yönetici elitler başta oy alma isteği yani siyasi destek kazanabilmek için gecekondu bölgelerinde yaşayanlara karşı hoşgörülü davranmaya, kanunsuz olan bu yapıları görmezden gelmeye hatta bunların alt ve üst yapı çalışmalarını da yaparak gizli bir onay verilmiş oluyordu. Bundan cesaret alan halk artık evlerini baraka şeklinde değil, yüksek katlı modern binalar olarak inşa ediyorlardı⁵⁴. Böylece kentler birer “gecekondu kentleri” haline dönüşmekteydi. Bu dönemde Ankara’da nüfusun %61’i, İstanbul’da %45’i ve İzmir’de %43’ü gecekondu semtlerinde oturmaktadır⁵⁵. Böylece kentler büyük sorunların merkezi olarak birer “çarlık/yalancı kent” örneklerini oluşturmuşlardı. Bu dönemde dünya ülkelerinin gecekondu nüfusu istatistikleri sıralamasında Türkiye 10. sırada yer almaktaydı⁵⁶.

1980 sonrası kentleşmesinde dikkati çeken en önemli hususun artık Türkiye nüfusunun yarıdan fazlasının kentsel alanlarda yaşıyor olmasıdır. Bu dönem Türkiye’de göç ve kentleşme alanında daha önceki dönemlerden farklı özellikler gösteren bir süreç ortaya çıkmıştı. Bu dönemde ekonomik yapı eskisinden bir hayli farklıydı. Çünkü bu dönemde ekonominin yönünü belirleyen, bilgi ve haberleşme sektörü oldu. Buna bağlı olarak istihdamın yapısı değişti. 20. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak bilgisayar ve elektronik haberleşme teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak uzmanlaşmalarda da çeşitlenmeler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler kentsel toplum yapısında olduğu kadar, kentlerin

⁵³ Şenyapılı, *Barakadan Gecekonduya Ankara’da Kentsel Mekanın Dönüşümü 1923-1960*, s. 186-188.

⁵⁴ Mustafa Yıldırım, “Şehir(li)leşme ve Din: Kocaeli Örneği”, s. 119-122.

⁵⁵ Mübaccel B. Kiray, *Kentleşme Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, s. 91.

⁵⁶ Mike Davis, *Gecekondu Gezegeni*, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 40.

mekânsal organizasyonlarında da dönüşümlere yol açmıştır⁵⁷. Özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllar ülkede toplumsal oluşumun, ekonominin serbest piyasa ekonomisi, özelleştirme gibi hedeflerle yeniden örgütlenmeye çalışılması ile yeni bir döneme girmesine tanık oldu. Bu arada modernleşmenin “küreselleşme” süreci ile algılanır oluşu, Türkiye’nin bir yandan uluslararası düzeyde diğer yandan ise ulusal düzeyde yeni problemler alanları ile karşılaşmasını gündeme getirdi. İletici etkenlerle açıklanan göç örüntüsü daha çok bu dönemde belirginleşti. İletişim ve ulaşım koşullarının gelişmesindeki süreklilik, bireysel yaşamın toplumsal yaşam karşısında öne çıkması ve sivil toplumun siyasal toplum önünde önem kazanması ile insanların toplumsal hareketliliği daha da arttı⁵⁸. Tüm bunlar Türkiye’de kentsel formasyona birçok yenilikler kazandırmış ve onu çok farklı yönlerde dönüştürmüştür.

1980’li yıllarda Dünya Bankasının teşvik ve öncülüğünde girilen metropol ve konut alanlarının yapımına da yeni yaklaşımlar getirdi. Artık konut sorunu genel olarak ekonomik çerçeve içinde ele alınmalı, ulusal konut ve kredi politikaları ile bu alanda yapılacak reformların uygulanması için de yeni kurumlar geliştirilmeliydi⁵⁹. Dünya Bankasının konut finansmanına ilişkin yeni kurumlar önerisine karşılık ülkemizde “Toplu Konut İdaresi” (TOKİ) kuruldu. Ancak Dünya Bankasının finansörlüğünde gerçekleşen yatırımlar gelişmiş ülkelerde daha iyi işlerken, gelişmekte olan ülkelere ise bu kredilerle inşa edilen konutlar gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşmadı. Tam da bu sıralarda kâr getirecek yatırım alanları arayan özel sektör, sanayi yatırımlarını getirisinden dolayı tercih etmiyordu. Bunun yerine büyük çaplı ve lüks konut projeleri ile konut sektörüne girdi. Kâr amacı güden bu yaklaşım, kentsel alanlardaki bazı gecekondu bölgelerini, özel sektör için rant kaynağına çeviren bir dizi gecekondu affı yasalarının çıkmasıyla güçlendi ve gecekondu da bu ortamda artık kendini üretmez oldu. Böylece gecekondu bölgeleri dönüşmeye başladı⁶⁰. Bu dönüşümle birlikte artık gecekondu bölgeleri cazibe alanları haline geldi. 1950-1980 döneminde kırsal alanlardan göç edenleri cezbeden bu alanlar, artık sermayenin yeni yönelimleri için aradığı mekânlar olarak sermaye sahiplerini cezbediyordu.

1980 sonrası dönemde genel anlamda bu portreyi çizen Türkiye kentleşmesine yine bu dönemde ilk kez Türkiye gündemine gelen ve literatüre

⁵⁷ Gülten Erkut, “Toplumsal Değişme ve Planlama Eğitimi”, *Değişen Mekan- Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003* (edit. Ayda Eraydın), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2006, s. 297.

⁵⁸ Ahmet İçduyu-Turgay Ünalın “Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”, *Türkiye’de İçgöç Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı 6-8 Haziran 1997 Bolu-Gerede*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 44.

⁵⁹ Tansı Şenyapılı, “Gecekondu Olgusuna Dönemsel Yaklaşımlar” (edit. Ayda Eraydın), *Değişen Mekân Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2006, s.111.

⁶⁰ Tansı Şenyapılı, “Gecekondu Olgusuna Dönemsel Yaklaşımlar”, s. 112.

giren “Zorunlu Göç” olgusu da eklenecekti. Bu göçler ülkemizin Doğu ve Güneydoğu illerinde yaşanan PKK terörü sonucunda güvenlik gerekçesiyle vatandaşlarımızın başka şehirlere göçmesiydi. Bu göçlerin yönü ilk önce kendilerine en yakın kentler iken daha sonra İstanbul, İzmir, Adana, Bursa ve Mersin başta olmak üzere Batı ve Orta Anadolu bölgelerine yöneldi⁶¹.

Böylece siyasi sebepli göç etnik grupları kentlere getirdi ve yerleştirdi. Yeni gelen göçmenler kentlerdeki ya eski gecekondu mahallelerine kiracı olarak eklemlediler ya da kent merkezlerinde, zenginlerin kent çeperine kurulan yeni toplu konut veya uydu kentlere yerleşmesi ve ticaret, küçük imalatın dışa kaçması ile boşalan çöküntü alanlarına yerleştiler⁶². Netice itibariyle tekrardan Türkiye'nin gündemine ekonomik sıkıntıların yanında bir de sosyal sıkıntılar eklenmiş oldu.

Ayrıca 1980 sonrası kentleşmesinde kentsel alanda büyük bir ironi yaşanmaktadır. Çünkü kent merkezlerinde son derece modern toplu konutlarla gecekondu mahallelerini ve yüksek gökdelenler, plazalar, AVM'ler ve eğlence merkezlerinin hemen yanında son derece kötü görünümlü “çöküntü alanlarını” görmek mümkündür. Bu kentsel dokunun barındırdığı bir başka ironi ise fiziksel mekânda bu kadar birbirlerine yakınlaşan sosyal sınıflar, sosyal ve ekonomik anlamda birbirlerine karşı Cumhuriyet tarihinin en büyük uzaklığını yaşamaktadırlar. Sönmez'in yaptığı araştırmanın sonucuna göre “en zengin grubun geliri ile en yoksul grubun geliri arasındaki fark 1437 kat civarındadır”⁶³. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'de sosyal adaletsizlik çok yüksek seviyelere ulaşmış ve kentsel mekândaki ayrışmalar gelecek zamanlarda katlanarak daha da artacaktır.

3. Türkiye'de Kentleşme Sorunlarının Zihni Arka Planı ve Din

Kentleşme sorunları denildiğinde birçok sorun sıralamak mümkün. Ancak bütün bunların bir makale sınırlılığı içerisinde ele alınarak tüm boyutlarıyla incelenmesi mümkün değildir. Ondan dolayı burada bu sorunların daha çok insana yansıyan kısımları fazla teferruatına girmeden ele alınacaktır.

Bir önceki bölümde Türkiye'nin kentleşmesi dönemler ve özellikleri ile ele alındığından dolayı burada o dönemden itibaren varlığını sürdüren sorunların zihni altyapısını anlama konusu üzerinde yoğunlaşılacaktır. Bu bağlamda dinin zihniyet kazandırmadaki rolü ve dolayısıyla kentleşme sorunlarının arka planına dinin etkisi konusuna değinilecektir. Böylece kent sorunlarının ve altında yatan zihniyetin daha belirgin hale geleceği de bir gerçektir.

⁶¹ Mustafa Yıldırım, “Şehir(li)leşme ve Din: Kocaeli Örneği”, s. 128.

⁶² Tansı Şenyapılı, “Gecekondu Olgusuna Dönemsel Yaklaşımlar”, s. 112-113.

⁶³ Mustafa Sönmez, *Kırk Haramiler Türkiye'de Holdingler*, İstanbul: Özlem Yayınları, 1988, s. 121.

Kentsel sorunlar mekan, zaman ve insan faktörlerine bağlı sorunlardır. Bütün sorunlara yakından bakıldığında bu faktörlerin değişik kombinasyonlarının ortaya koyduğu sorunlar olduğu görülmektedir. Buradaki kilit nokta ise daima insandır. Çünkü insan diğer faktörleri de imkanları ölçüsünde determine eden aktif varlıktır.

Kent problemleri, modern kentin görünürlük kazandığı zamanlardan beri daha çok gündeme gelmiş, üzerinde düşünülmüş ve çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Bu sorunların temelinde yatan nedenin ne olduğu klasik dönem sosyologlarınca da ele alınmış ve birtakım çözüm önerileri getirilmiştir. Konuyla ilgilenen sosyologlara baktığımızda onlar toplumun bütününe bakarken sorunun kökeninde toplumsal yapının farklı özelliklerini görmüşlerdir. Örneğin; toplumsal örgütlenme, yönetim, ekonomi, eğitim ve ahlak gibi unsurları sorunların kaynağı olarak işaret etmişlerdir.

İlk sosyologlar sorunları değişen toplum yapısı ve buna bağlı olarak gelişen toplum ilişkileri odaklı olarak görmüşlerdir. Mesela Durkheim işlevselci bir yaklaşımla konuyu ele almış ve sorunun toplum organizasyonunda ve insan ilişkilerindeki değişme odağında incelemiştir. Onun toplum ilişkilerini açıklamak için kullandığı “mekanik dayanışma” ve “organik dayanışma” kavramları sosyolojisindeki toplum çözümlemesi bağlamında önemlidir. Yine Tönnies, konuyu toplumsal ilişkiler bağlamında ele almakta, o da “cemaat (gemeinschaft)” ve cemiyet (gessellschaft)” kavramsallaştırmasıyla sosyal teorisini kurmaktadır. Weber de toplum ilişkileri temelli olarak konuya yaklaşmaktadır. Onun sosyal teorisinde “bürokrasi” kavramı önemli bir unsurdur. Ayrıca Weber, bilimin çağdaş teknolojiyi biçimlendirdiğinden yeni toplum yapısı ile teknoloji ilişkisine de değinmektedir. Ona göre ekonomik olmayan nedenler çağdaş toplumların gelişiminde kilit rol oynarlar. Bu bağlamda “bilim” ve “bürokrasi” çok önemlidir⁶⁴.

Bu sosyologlar içerisinde Durkheim, zamanındaki intihar olaylarıyla ilgilenerek kentleşme sorunlarını anlamaya çalışan ilk sosyolog olma özelliğinden dolayı ayrıca bir öneme sahiptir. Durkheim, toplumdaki hızlı değişme sürecinin toplumsal normların aşınmasında, yitirilmesinde önemli olduğunu bununda bir yabancılaşma “Anomi” durumunu ortaya çıkardığını, bununda intiharlara neden olduğunu söylemektedir⁶⁵.

Durkheim’in bu konuya çözümü ise aynı zamanda ona göre eğitimin de işlevi olan; 1) Toplumsal dayanışmayı, ait olma duygusunu güçlendirmek. 2) Toplumsal rolleri öğretmek ve bunların devamlılığını sağlamak 3) Bireylerin

⁶⁴ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Bursa: Ekin Yayınları, 2013, s. 58-64.

⁶⁵ Zeki Arslantürk-Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler; Teoriler*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2000, s. 100-103.

yeteneklerine göre uzmanlaşmalarını sağlayarak işbölümünün devamlılığını sağlamakla mümkündür.

Simmel ise kentleşme konusundaki görüşlerini “*Metropol ve Zihinsel Yaşam*” ile “*Yabancı*” isimli makalelerinde ele almıştır. Simmel, kentin insanı, zihniyetini ve onun etkinliğini nasıl değiştirdiğini tüm çıplaklığıyla ortaya koymuştur.⁶⁶ Ona göre kent, modern insanın yaşamında merkezi bir yere sahiptir. Simmel’e göre modern hayatın en temel sorunu, devasa toplumsal güçler, tarihsel miras, dış kültür ve teknik karşısında kişilerin kendi özerklik ve bireyselliklerini koruma çabasından kaynaklanır. Kentli insanın psikolojik temeli, dış ve iç uyarıcıların hızlı ve durmaksızın değişmesiyle “sinirsel uyarımın şiddetlenmesine” dayanır. Dışarıdan gelen bu uyarıcılar çoğu zaman hem birbiriyle hem de bireyin kişilik değerleriyle çelişki içindedir. Taleplerin çokluğu sinirsel uyarımın şiddetini artırır. Birbiri ardına gelen uyaranlar, bireyin derin bir değerlendirme yapmasına fırsat vermez ve kentli insandan daha az derinlikli bilinçlilik talep eder, tepki gösterme yetisi zayıflar. Kentli birey hızla karar vermek zorunda olduğu için kalbiyle değil zihniyle tepki verir. Böylece zekâ, ruhsal alanda meydana gelebilecek gerilimlerden kurtulur. Rasyonellik, kent yaşamının baskısı karşısında, öznel hayatı koruma görevini üstlenir.

Yine Simmel’e göre kent, zekânın olduğu kadar “para ekonomisi”sinin de egemen olduğu yerdir. Para ekonomisi ve zekânın egemenliği esas olarak birleşik şeylerdir. Para insanlar arasındaki mesafeyi eşitleyen ve insanları nesneleştiren bir araçtır. Parasal ilişki bir tür gayri şahsi ilişkidir. Herkese “Kaça?, Kaç para?” şeklindeki aynı soruyu sordurur. Kentte ekonomik hayat, herkesi bir sayıya indirgeyecek biçimde rasyonelleşmiştir. Üretenler tanımadıkları tüketicilere yönelik üretim yaptığı için, kendisinin ve müşterisinin çıkarlarını rasyonel olarak hesaplamak zorundadır. Kentlerin büyümesi ve pazarın genişlemesiyle modern insan daha hesapçı olmaktadır⁶⁷.

“Dakiklik”, “hesaplanabilirlik” ve “tamlik” kentsel varoluş tarzının karmaşıklığının ve yaygınlığının zorla kabul ettirdiği fenomenlerdir. Bunlar para ekonomisi ve zihinselliğin olduğu kadar, yaşam tarzını içerden belirlemeye çalışan içgüdüsel güçlerin ve harekete geçiricilerin devre dışı bırakılmasına da katkı sağlar. Tamlik, hesaplanabilirlik ve dakiklik bir yandan kentsel yaşamı gayri şahsi hale getirirken, öte yandan yeni bir kentli kişilik de ortaya çıkarır: “Bezgin”.

“Bezgin” kentsel toplumun başat kişiliğidir. Bezgin kişilik hızla değişen ve sıklıkla birbiriyle çelişen sinirsel uyarıcıların ürünüdür. Aşırı uyarılma bir süre

⁶⁶ Bkz. Georg Simmel, “The Metropolis and Mental Life” (çev. K. Wolff), *The American Journal of Sociology*, 66/3 (1950), s. 402-408; Georg Simmel, “The Stranger” (çev. K. Wolff), *The American Journal of Sociology*, 66/3 (1950), s. 226-229.

⁶⁷ Georg Simmel, “The Metropolis and Mental Life”, s. 412.

sonra tepki verme kapasitesinin kaybolmasına neden olur. Yoğun zihinsel faaliyetlerde bulunanlar bir süre sonra bezgin hale gelirler. Sınırsız zevk arayışı tarafından sürüklenmek bir kişiyi bezgin yapar, çünkü bu zevklerin birçoğuna aynı anda ulaşmak imkânsızdır.

“Bezgin” tutumun temelinde ayırt edememe körlüğü yatar. Onun için her şey gridir, diğer renkler yok olmuştur. Bezgin, geri zekâlı bir insan değildir. O varlığı görür ve algılar. Fakat bu algılama yüzeyseldir. Nesnelere hep aynı yakınlığı gösterir. Hiçbir şeyin özel bir anlamı yoktur. Tek ayırıcı ölçüt paradır. Para ekonomisi, her şeyi eşit hale getirmiştir. Bezgin tavırda sınırların uyarılara tepki vermeye direnmesi, bireyin kentsel yaşamın formu ve içeriği karşısındaki son çıkış yolu; dış etkenler karşısında kişinin kendini korumasıdır. Bezgin, her şeyi kanıksayan insandır⁶⁸.

Kentsel yaşamın öznesi olan insan, kendi çıkarları için kentsel yaşamla uzlaşmalıdır. Kent karşısında kendisini korumaya çalışan birey, asosyal bir davranışa sürüklenir. Simmel’e göre metropol insanının birbirine karşı bu bezgin tutumu biçimsel bir “temkinlilik”tir. İnsanların metropol ortamında hissettiği güvensizlik duygusu onları daha temkinli yapar. Bu durum, temkinli kent insanının kasabalılar tarafından “soğuk” ve “kalpsiz” olarak değerlendirilmesine neden olur. Temkinlilik sadece her şeye karşı bir kayıtsızlık değildir. Yakın bir temas anında öfke ve kavgaya dönüşebilecek belli belirsiz bir nefret, karşılıklı bir yabancılık ve tiksintidir. Bu tür bir yaygın iletişime dayalı hayatın bütün içsel düzeni en kalıcı olanından en geçici olanına kadar, sempatilerin, kayıtsızlıkların, nefretlerin aşırı biçimde değişkenlik gösteren hiyerarşisine dayanır⁶⁹. Simmel’e göre bu nefret, tiksinti ve karşılıklı yabancılık duygusunun, yabancılar arasında yaşamak sebebiyle ortaya çıkan bireyin tehlikelere karşı kendisini savunma mekanizmasıdır.

Kent mekânındaki “özgürlük” ve “yalnızlık” duyguları arasındaki ilişkilerle ilgili olarak Simmel; büyük kentlerde insanların temkinliliği ve kayıtsızlığı bireye başka hiçbir yerde bulamayacağı bir özgürlük kazandırır. İnsan kentte özgür olduğu için, bu özgürlük hali başka hiçbir yerde hissedemeyeceği kadar da kaybolmuşluk hissi verir. Kent mekânları büyüdüğü ve nüfusu arttığı oranda özgürlüğün ve kozmopolitliğin mekânı haline gelirler.

Simmel’e göre kentli insan, davranışlarını kendisi olarak gerçekleştirmediği ve bölünmüş bir kişiliğe sahip olduğu için bir “yabancı”dır⁷⁰. Metropol her türlü kişisel hayatı gölgeleyen bir kültürün hakiki yurdudur. Doğal olarak yabancı “yurdu-toprağı” olmayandır. Yurt-toprak sadece fiziksel bir değer değil, ayrıca maddi hayatın süreklilik kazandığı sembolik bir duygudur. Kentin

⁶⁸ Georg Simmel, “The Metropolis and Mental Life”, s. 415.

⁶⁹ Georg Simmel, “The Metropolis and Mental Life”, s. 417.

⁷⁰ Georg Simmel, “The Stranger”, s. 226-229.

birey için yurt haline gelebilmesi için, insanların hem akıllı hem de duygusal varlıklar olarak etkileşimde bulunmaları gerekir. Bu ise ancak günümüzün küçük kasabalarında veya Eski Yunan sitelerinde mümkündür. Ulusal, sosyal, ticari ve insani ortak özelliklerimiz, modern toplumlarda yabancıyı bize yakınlaştıran bağlardır. Ne var ki bu bağlar geniş bir coğrafyaya yayıldığı ve bireyle ilişkisi geniş bir grup aracılığıyla olduğu için, soyut bir yakınlığa dönüşmüştür⁷¹. Yabancılar arasındaki ilişki de gayri şahsi ilişkidir. Karşılaşılan yüzler karşısında kayıtsız kalınır ve insandan çok paraya değer verilir.

Görüldüğü üzere Simmel'in ve diğer sosyologların kente dair sözlerinde ortaya çıkan ana unsurlardan biri de kentleşmeyle birlikte bireysel yaşam tarzının önem kazanması. Bu bağlamda kentleşme süreci bireylerin yaşam tarzında ve insan ilişkilerinde radikal değişiklikler meydana getirmektedir. Bu Sosyo-kültürel değişikliklerin önemli bir kısmı, geleneksel toplum tarzlarının hızlanan bir biçimde çözülmesi ve bireyin hayatını şekillendirmek konusundaki inisiyatifinin ve sorumluluğunun radikal biçimde artması olarak tanımlanabilecek bireyselleşme kavramı çerçevesinde özetlenebilir⁷².

Bireyselleşme, Türk toplumu için de yadsınamaz bir gerçek olmakla birlikte görece batı toplumuna nispetle aile yapısındaki sağlamlık nedeniyle batı toplumundaki kadar dramatik ve sarsıcı olmamaktadır. Bunun sebeplerinden biri her ne sebeple olursa olsun aile yapısından ayrılarak kente göç eden bireylerin aileleri ve akrabaları ile ilişkilerini tümüyle kesmemiş olmalarıdır.

Bireyselleşme sürecinin ortaya çıkardığı değişimleri; bağların zayıflaması, hareketlilik ve aidiyetlerin önemsizleşmesi şeklinde aşamalandırmak mümkündür. Bu süreçlerin kısaca açıklımalarını yapmak gerekirse; bireyin aileden ayrılmasıyla birlikte ailenin ve akrabaların birey üzerindeki yaptırım ve kontrol gücü etkisini tümüyle olmasa da önemli ölçüde yitirir. Bireyin bu nisbi özgürlük durumuyla birlikte mekânsal ayrılığın da etkisiyle aile bağları ve onun etkileri zayıflar. Zamanla bireyin ilişkilerini tümüyle kesmesiyle de tamamen ortadan kalkar. Birey artık kentte tek başına ve yapayalnızdır. Simmel'in kavramsallaştırmasıyla o artık bir "yabancıdır".⁷³ Tanımadığı ve tanınmadığı kent mekanındaki yer değiştirme imkanlarıyla birey kentsel mekanda kaybolmaya hazırdır. Bu da bireyi suça yatkın hale getiren sebeplerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir de buna birey için eski aidiyetlerinin önemini yitirmesi eklendiğinde birey daha da korumasız bir durumla karşı karşıya gelmektedir.

⁷¹ Georg Simmel, "The Metropolis and Mental Life", s. 402-408.

⁷² Yakup Coşar, "Kentleşen Türkiye'de Çocuk suçluluğu", *TBB Dergisi*, sy. 56, 2005, s. 287.

⁷³ Georg Simmel, "The Metropolis and Mental Life", s. 402-408.

İşte kentsel sorunların insana bakan yönünde bu ve benzeri durumlar söz konusudur. Diğer sorunların bir kısmı kentsel yapı, diğer bir kısmı da fonksiyonlardaki aksaklıklar sonucu ortaya çıkan sorunlardır.

Kentleşme sorunlarının zihni arka planının sosyolojik tahlilinin ardından kentleşme sorunların arka planında dinin etkisi veya dinin zihniyet kazandırmadaki rolüne bakıldığında; dinler yalnızca kutsala ait tecrübeler, deneyimler, ritüeller veya pratikler getirmez bunların yanı sıra her din inananlarına; insan-insan ve insan-toplum ilişkilerini yeniden üreten, bunları yeniden düzenleyen ve sistemi belirleyen normları determine eden bir zihniyet dünyasını da beraberinde getirir. Dinin getirdiği zihniyet, toplum hayatında sadece dini alanı etkilemez. Toplum hayatının, din dışında kalan bölümlerinde de etkili olur. Freyer bunu; herhangi bir dine ait zihniyet, sadece tabiata karşı değil, fakat aynı zamanda aile, eğitim, ekonomi ve devlet gibi kurumlara ve olgulara karşı da bir tavır takınmayı gerektirir⁷⁴ şeklinde ifade etmektedir. Weber’e göre de dinler, ekonomik ve toplumsal bir ahlak yaratır ve geliştirir. Oluşturulan bu ahlakın temelleri ise o dinin inanç esasları tarafından belirlenir. Son tahlilde bütün din sistemlerinde yer alan toplumsal ve ekonomik ahlak ilkeleri, insanın toplumsal davranışını direkt veya indirekt olarak etkiler. Bunun sonucunda da toplumsal yapıyı belirlemede önemli bir yere sahip olur.⁷⁵

Bu noktada insanın sıfırdan “nesnel” ve “ahlaki” anlam evrenleri inşa etmediği ampirik gerçeği ile karşılaşılmaktadır. İnsan, bunun yerine daha önce inşa edilmiş bu anlam evrenlerinin içine doğarlar. Sonrasında da bu anlam evrenlerini içselleştirerek kendi biyolojik doğasını aşan bireyler haline gelmektedirler.⁷⁶ Bu söylenenler, insanların zihniyet dünyalarının da bu şekilde inşa edilip benzer şekilde çalıştığını göstermesi açısından anlamlıdır.

O halde insan tasarımı olan her şey bir ölçüde içinde yaşadığı toplumun ortak inşasının bir ürünü olduğuna göre; zihniyet dünyası da böyledir. Toplumun, bir unsuru inşa etmede o unsurun inşası için toplumu harekete geçiren veya onu inşa ederken ya da ona yüklenen anlamı belirleyen en temel unsur ise dindir. Bu bağlamda din toplumsal yapıda en güçlü belirleyici unsur olmaktadır.

Buna bağlı olarak diyebiliriz ki, insan üretimi olan her şeyde dinin de izi bulunmaktadır. İşte bu bağlamda kent, toplumdan topluma farklılıklar arz eden, içinde ortaya çıktığı toplumun, dini, tarihi, ekonomik, sosyo-kültürel izlerini bağrında taşıyan ve bunu somut olarak kentsel alanın her yerine nakşedilmiş halidir. Bundan dolayıdır ki, kentlerden bahsederken tipolojik olarak Batı şehri ve

⁷⁴ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi* (çev. Turgut Kalpsüz), Ankara: AÜİF Yayınları, 1964, s. 71.

⁷⁵ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları* (çev. Taha Parla), İstanbul: Deniz Yayınları, 2008, s. 227-257.

⁷⁶ Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din* (çev. Ali Coşkun-Fuat Aydın), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003, s. 46.

İslam şehri gibi ayrımlara gidilmektedir. Örneğin İslam şehri denildiğinde geleneksel anlamda; caminin merkez alındığı⁷⁷, onun çevresinde esnaf ve sanatkarın iş yerlerinin bulunduğu çarşı ve çarşının hemen arkasında da mahremiyete özen gösteren, yüksek duvarlı bahçelerin yer aldığı daha çok bahçeye açılan pencerelere sahip bir veya iki katlı evler ve dar sokaklı bir kentleşme biçimi akla gelmektedir. Kent dokusundaki bu durum Batı şehrinde de caminin yerini kilise olarak devam ettirmektedir. Bu da bize kentsel dokunun planlanması, bu planların hayata geçirilmesi ve devam ettirilmesinde dinin önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir.

İslam şehri konusunda çalışma yapan araştırmacılar İslam şehrinde bahsederken onun bazı özelliklerini vurgulamaktadırlar. Mesela “Müslüman şehri İslam’da Tevhit akidesinin⁷⁸ dolaysız bir manifestosu olarak görürler”⁷⁹. Diğer bir deyişle İslam şehri, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak insanın kendi fiillerini seyrettiği, ilahi düzenin temsil makamıdır. İslam şehrinde doğru ve yanlış olan arasındaki ayrımı belirleyen insan değil, Allah’tır ve seküler hümanizme özgü kibreyi yer bırakmamıştır.⁸⁰ Gülzar Haydar buradan hareketle İslam şehrinin özelliklerini göz önünde bulundurarak bazı özellikler göz önünde bulundurularak kurulan şehirler hakkında bir kent tipolojisi yapmaktadır. Bunlar: Kanun şehri, adalet şehri, Nedensellik ve Sorumluluk şehri, Amaçlanan şehir, Yaşam ve enerji şehri, Ekolojik harmoni şehri, Bilgi şehri, Basitliğin, tevazunun ve dindarlığın şehri, Şefkat şehri, Hüner ve zanaat şehri ve Güzellik şehridir.⁸¹

Bu bağlamda İslam’da kentler kurulurken, kent kurucularının zihniyetlerinin de çok önemli olduğu konusunun altı çizilmektedir. Çünkü kentler içinde geliştiği toplumun zihniyet, inanç gibi bütün özelliklerinin somutlaştığı bir açık hava müzesi ya da toplumsal zihniyetin taşıyıcıları olarak gelecek kuşakları yetiştirecek bir öğretmen misyonuna sahip olduğundan dolayı inşasında hassasiyet gösterilmeli ve kentler, toplumun maddi manevi bütün özelliklerini yansıtmaya özelliğine sahip olmalıdır. Bundan dolayı İslam şehri birey ve din arasındaki ikili ilişkilerin yaşandığı, yaşatıldığı ve aktarıldığı bir mekan olarak düzenlenmelidir.⁸²

Sonuç olarak kentsel dokunun oluşmasında etkin olan zihniyet ve dolayısıyla din, kentsel sorunların hem ortaya çıkmasında hem de çözülmesinde anahtar role sahiptir. Türkiye’deki kentleşme aşamalarına baktığımızda bunun izlerini görmekteyiz. Bu bağlamda kentin imarında söz sahibi olan siyasi

⁷⁷ Rana Aslanoğlu, *Kent Kimlik ve Küreselleşme*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998, s. 45-50.

⁷⁸ R. B. Serjeant, *İslam Şehri* (çev. Elif Topçugil), İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s. 18-19.

⁷⁹ Gülzar Haydar, *Şehirlerin Ruhu* (çev. Gürkan Sekmen), İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, s. 23.

⁸⁰ Gülzar Haydar, *Şehirlerin Ruhu*, s. 26.

⁸¹ Gülzar Haydar, *Şehirlerin Ruhu*, s. 26-51.

⁸² Gülzar Haydar, *Şehirlerin Ruhu*, s. 68.

aktörlerin, kentin estetik görünümünün veya fonksiyonlarının hepsinin ardında yatan zihniyetin izlerini görmekteyiz.

Sonuç

Görüldüğü üzere toplumsal değişmeler, toplumsal yapı ve kurumları etkileyip onları dönüştürüp değiştirdiği gibi kentleri, kentleşmeyi ve kentleşmeyi de dönüştürüp değiştirmektedir. Girişte ifade ettiğimiz gibi toplumsal değişmeyi önlemek mümkün olmadığına göre yapılması gereken sadece onu iyi okuyup değişimi yönlendirmeye çalışmak en akıllıca seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Değişime karşı üç maymunu oynamak da reel bir yaklaşım değildir. Bu sadece bireyin veya toplumun kendini kandırmasından başka bir şey olmayacaktır. Değişimin yarattığı sorunları görmezden gelmek veya yokmuş gibi davranmak sorunları çözmek yerine kontrolsüz bir biçimde sorunların daha da çetrefilli hale gelmesini sağlayacaktır. Sorunları görmezden gelmek veya yokmuş gibi davranmak sorunları halının altına süpürmeye benzer ki bu onları yok etmediği gibi her geçen gün büyüyerek içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olur. Bu durumda takip edilmesi gereken rasyonel tavır soğukkanlılıkla sorunlarla yüzleşmek ve onları yönlendirerek tahrip gücünü en aza indirmektir.

Zihniyetin yapılan her faaliyette ne denli önemli olduğunu bir kez daha görmüş olduk. Zihniyeti belirleyen en etkin güçlerden birinin din olduğunun ayırdına varmakla bu sorunların kaynağını tespit etmede ve çözümü yolunda ciddi adımlar atılmasında yarar sağlanacağı muhakkaktır. Bu bağlamda ülkemiz kentini ve kentleşmesini daha doğru ve gerçekçi bir bakış açısıyla değerlendirme fırsatını yakalamış olacağız. Bundan dolayı bu konunun farklı boyutlarını ele alan; örneğin: zihniyet ve dinin kentleşme ideolojisine, kentleşmede karar mekanizması olan siyasi otoriteye, kent estetiğine etkisine ve kentin fonksiyonlarına etkisi gibi konularda çalışmalar yapmak bir zorunluluk haline gelmektedir.

Modern kent yaşamı toplum yapısındaki değişikliklerle birlikte insanlar her geçen gün büyük kitleler arasında yaşamakla birlikte bireyi yalnızlaştırmakta, geleneksel toplumdaki gelen bağlarını, ortadan kaldırmakta, aidiyetlerini işlevsiz kılmakta ve koca bir dev gibi her gün büyüyen kent yaşamında bireyi daha güvensiz ve korkak yapmaktadır.

Yine ekonomik ve sosyal eşitsizlikler, sosyal dayanaktan mahrum yeni göçerlerin kente adaptasyonunu sorunlu hale getirmekte. Ayrıca bu ailelerin başta çocukları olmak üzere fertlerini eşitsizliğin vermiş olduğu psikoloji ile kindar, agresif ve suça açık hale getirmektedir.

Bütün bunların aşılması başta devlet yöneticileri olmak üzere yerel yöneticilerin yapacakları planlamalara bölgesel ve kentsel eşitsizlikleri ortadan kaldıracak, halkın aidiyet hissini geliştirecek halkın etkin katılımını sağlayıcı

tedbirlerin alınması ve en önemlisi birleştirici bütünleştirici bir tavırla kucaklanmasıyla aşılabilecek sorunlardır.

Yine eğitimin insan merkezli bir yaklaşımla dizayn edilerek yeni nesillerin kalbi ve ruhi hayatlarını ihya edici değerler merkezli bir eğitim planlamasıyla mümkün olacaktır. Kent sorunlarını ortadan kaldırmayla ilgili önerilerimizi şu şekilde maddeler halinde sunabiliriz:

- 1) Bölgeler arası eşitsizlikleri ortadan kaldıracak çalışmaların yapılarak bu konuda gerekli adımların atılması,
- 2) Kent içi eşitsizlikleri giderici önlemlerin alınması,
- 3) Toplumda patronaj ilişkilerinin değil, eşitlik ve adalet temeline oturan bir toplumsal ilişkiler ağının kurularak işlerlik kazandırılması,
- 4) Eğitimin, milli-manevi değerleri kazandıracak, değerler eğitimi üzerine yapılandırılmasını sağlamak,
- 5) Aileler için çocuklarla nitelikli zaman geçirmenin onlara alınan pahalı bir hediyeden daha üstün olduğunun veya sadece parasal ihtiyaçları karşılamakla anne- baba olunamayacağı konusunda ailelerin bilinçlendirilmesi,
- 6) Popüler kültür yönlendirmeli tüketim çılgınlığı konusunda tüm halkın özellikle de gençliğin bilinçlendirilmesi,
- 7) Her şeyden önce kentleşme problemlerinin ana sebebi kentsel değerlerin kentteki insanlar tarafından içselleştirilememesi, diğer bir ifade ile kentlileşilememesidir. Bu bağlamda halkın yerel yönetimlerde bir paydaş olarak işin içerisine dahil edilerek yerel yönetimlerle halkın bir kentlilik bilinci inşa etmesi noktasında gerekli adımların atılması ve bunların hayata geçirilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması,
- 8) Suç ile mücadelede de caydırıcı cezai düzenlemelerin yapılarak, suç işlemenin önüne geçilmesi, şeklinde sıralanabilir.

Kaynakça

- Arslantürk, Zeki-Amman, M. Tayfun, *Sosyoloji Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2000.
- Aslan, Şükrü, *1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Aslanoğlu, Rana, *Kent Kimlik ve Küreselleşme*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998.
- Aydoğan, Ahmet, *Şehir ve Cemiyet*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Bahari, *Divan-ı Lugati't-Türk*, İstanbul 2003.
- Benovelo, Leonardo, *Avrupa Tarihinde Kentler* (çev. Nur Nirven), İstanbul: Afa Yayınları, 1995.
- Bookchin, Murray, *Kentsiz Kentleşme Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü* (çev. Burak Özyalçın), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1992.
- Boran, Behice, *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, Ankara: TTK Yayınları, 1945.
- Bumin, Kürşat, *Demokrasi Arayışında Kent*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Coşar, Yakup, “Kentleşen Türkiye’de Çocuk suçluluğu”, *TBB Dergisi*, 56 (2005), 281-327.
- Davis, Mike, *Gecekondu Gezegeni*, İstanbul: Metis Yayınları, 2007.
- Duru, Bülent-Alkan, Ayten, “Giriş: 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce”, *20. Yüzyıl Kenti* (edit. Bülent Duru-Ayten Alkan), Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Erkut, Gülden, “Toplumsal Değişme ve Planlama Eğitimi”, *Değişen Mekan- Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003* (edit. Ayda Eraydın), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2006.
- Ersoy, Melih, “Planlama Kuramına Giriş”, *Kentsel Planlama Kuramları* (edit. Melih Ersoy), Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- Erten, Metin, *Karşıyaka Kent Meclisi*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları, 2004.
- Erten, Metin, *Nasıl Bir Yerel Yönetim*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları, 1999.
- Freyer, Hans, *Sanayi Çağı* (çev. Bedia Akarsu-Hüseyin Batuhan), Ankara: DoğuBatı Yayınları, 2014.
- Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi* (çev. Turgut Kalpsüz), Ankara: AÜİF Yayınları, 1964.
- Harvey, David, *Sosyal Adalet ve Şehir* (çev. Mehmet Moralı), İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Haydar, Gülzar, *Şehirlerin Ruhü* (çev. Gürkan Sekmen), İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Işık, Oğuz, “1980 Sonrası Türkiye’de Kent ve Kentleşme”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- İçduyu, Ahmet-Ünalın, Turgay “Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”, *Türkiye’de İçgöç Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı 6-8 Haziran 1997 Bolu-Gerede*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- İnalcık, Halil, “Halil İnalcık ile Söyleşi”, (Söyleşiyi yapan: İlber Ortaylı); *Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış Tarihtir*, İstanbul: YKY, Cogito Dergisi, 19 (1999), 25-38.
- İşbir, Eyüp G., *Şehirleşme*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 1994.
- Kartal, Kemal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme*, Ankara: Yurt Yayınları, 1983.
- Kaya, Erol, *Kentleşme ve Kentleşme*, İstanbul: İlke Yayınları, 2003.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, *Şehirler ve Kentler*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

- Kıray, Mübeccel B., "Toplumsal Değişme ve Kentleşme", *Kentsel Bütünleşme* (edit. T. Erder), Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, 1982.
- Kıray, Mübeccel B., *Kentleşme Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998.
- Kongar, Emre, "Kentleşen Gecekonducular ya da Gecekonduculuşan Kentler Sorunu", *Kentsel Bütünleşme* (edit. T. Erder), Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, 1982.
- Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.
- Luckmann, Thomas, *Görünmeyen Din* (çev. Ali Coşkun-Fuat Aydın), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü* (çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Oktay, Ahmet, *Türkiye'de Popüler Kültür*, İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- Özek, Çetin, "Türkiye'de Şehirleşmenin Ana Nitelikleri ve Ceza Adaleti Yönünden Yol Açabileceği sorunlar", *Şehirleşmenin Doğurduğu Ceza Adaleti Sorunları Sempozyumu 17-19 Aralık 1973*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Enstitüsü Yayınları, 1974.
- Özer, Ahmet, "Güneydoğu'da Kentleş(me)me Dramı", *Yelken Dergisi*, 31 (1997).
- Özkalp, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, Bursa: Ekin Yayınları, 2013.
- Pirenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri* (çev. Şadan Karadeniz), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Sennett, Richard, *Kamusal İnsanın Çöküşü* (çev. S. Durak-A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.
- Serjeant, R.B., *İslam Şehri* (çev. Elif Topçugil), İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Sey, Yıldız, "Cumhuriyet Döneminde Konut", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- Simmel, Georg, "The Metropolis and Mental Life" (çev. K. Wolff), *The American Journal of Sociology*, 66/3 (1950), 402-408.
- Simmel, Georg, "The Stranger" (çev. K. Wolff), *The American Journal of Sociology*, 66/3 (1950), 226-229.
- Sönmez, Mustafa, *Kırk Haramiler Türkiye'de Holdingler*, İstanbul: Özlem Yayınları, İstanbul 1988.
- Suher, Hande, "Kentleşme ve Kentlileşme Politikaları", *Kentleşme ve Kentlileşme Politikaları*, İstanbul: TÜSES Yayınları, 1991.
- Sümer, Faruk, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- Şenyapılı, Tansı, "Gecekondu Olgusuna Dönemsel Yaklaşımlar" (edit. Ayda Eraydın), *Değişen Mekân Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2006.
- Şenyapılı, Tansı, *Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü 1923-1960*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Tatlıdil, Ercan, "Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme", *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, Ankara: Sosyal Bilimler Dergisi Yayınları, 1994.
- TDK Türkçe sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (erişim tarihi: 01.04.2016)
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler", *Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri* (edit. Ayhan Kaya-Bahar Şahin), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay 2007.

- Tekeli, İlhan, “Türkiye’de 1923-1950 Dönemi Mimarlığının Toplumsal ve Siyasal Bağlamı”, *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Türkdoğan, Orhan, *Toplumsal Yapı ve Sağlık-Hastalık Sistemi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Weber, Max, *Şehir* (çev. Musa Ceylan), İstanbul: Bakış Yayınları, 2000.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları* (çev. Taha Parla), İstanbul: Deniz Yayınları, 2008.
- Wirth, Louis, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme”, *20. Yüzyıl Kenti* (çev. ve edit. Bülent Duru, Ayten Alkan) Ankara: İmge Yayınları, 2002.
- Yıldırım, Mustafa, “Şehir(li)leşme ve Din: Kocaeli Örneği” (doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2012.